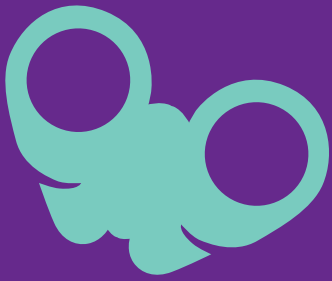

Ministerie van Justitie en Veiligheid

Strategisch Omgevingsbeeld 2020

Colofon

Auteurs

Wilrieke Korsten, Romy Hendrix en Davien van der Sloot

Met medewerking van

Bauke Bramer, Monique Brok, Hugo Bruininx, Martin Hagen, Irma Heidt, Theo Jochoms, Erik Laan, Diederik van Luijk, Pedro Nobbe, Hanne Busra Okumus, Lena Rohmer, Michiel Swinkels, Huub Wilbrink, Steven Wiltjer en vele anderen.

Fotografie

Koninklijke Marechaussee (pag. 12/13)

Het Strategisch Omgevingsbeeld is een omgevingsanalyse die belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen in de omgeving van JenV in beeld brengt. Strategisch Omgevingsbeeld 2020 kwam tot stand met medewerking van een werkgroep bestaande uit professionals uit verschillende organisaties binnen het JenV-domein, zowel vanuit het bestuursdepartement als het veld. Voor het Strategisch Omgevingsbeeld 2020 is gebruik gemaakt van meer dan 100 recente publicaties in het domein van recht, veiligheid en migratie, media-analyses, opiniepeilingen en interviews met experts.

Strategisch Omgevingsbeeld 2020

Uitgave van de Centrale Eenheid Strategie
van het ministerie van Justitie en Veiligheid

Januari 2021

Inhoud

Inleiding	4		
Routekaart	6		
Thema's:			
• Rechtsstaat en Opsporing	8		
- Voor het eerst in 10 jaar stijging geregistreerde misdrijven			
- Toegenomen aandacht voor criminaliteit onder jongeren			
- Reëel risico op beïnvloeding democratisch bestel door microtargeting			
- Coronacrisis beïnvloedt de rechtsstaat en biedt kansen voor criminaliteit			
• Maatschappelijke samenhang	10		
- Scheidslijnen werken door in onbehagen			
- Onbehagen draagt bij aan toename onrust			
- Coronacrisis als katalysator voor scheidslijnen en onbehagen			
• Technologie	14		
- Nieuwe technologieën bieden kansen en risico's			
- Cybercrime neemt toe			
- Desinformatie ingezet om verdeeldheid te zaaien			
- De rol van de overheid in cyberspace verandert			
- Groeiende afhankelijkheid zorgt voor problemen			
• Internationaal en Migratie	16		
- Internationale democratische rechtsorde staat onder druk			
- Internationaal wordt gewerkt aan structurele uitdagingen migratie			
- Maatschappelijk draagvlak voor migratie blijft relatief stabiel			
• Nationale veiligheid	20		
- Extremisme en terrorisme blijven actueel			
- Cyberincidenten kunnen de maatschappij ontwrichten			
- Statelijke dreigingen uiten zich steeds vaker digitaal			
- Coronacrisis brengt risico's aan het licht			
• Openbaar bestuur	22		
- Meer gelijkwaardige verhouding tussen overheid en burgers			
- Uitdagingen in de uitvoering en samenwerkingsverbanden			
- Coronacrisis leidt tot herwaardering van overheidssturing			
Trends	26		
Quotes	30		
Bronnen	36		

Inleiding

Strategisch Omgevingsbeeld 2020

In januari 2020 kwam het eerste Strategisch Omgevingsbeeld van het ministerie van Justitie en Veiligheid (JenV) uit. Dit Strategisch Omgevingsbeeld bouwt voort op de strategische agenda ‘Samen werken aan recht en veiligheid’ uit 2018. Die agenda beschrijft de uitdagingen waar JenV voor staat: waarmaken dat de rechtsstaat de rechtvaardigheid dient, de weerbaarheid van de samenleving versterken, de kansen van technologie benutten, werken aan recht en veiligheid over de landsgrenzen heen en het in netwerken aanpakken van weerbarstige problemen.

Strategisch Omgevingsbeeld 2019 liet zien dat de uitdagingen sindsdien zijn verdiept en verbreed. Het schetste onder meer een beeld van veranderende criminaliteit, verdiepende maatschappelijke scheidslijnen en verschuivende geopolitieke verhoudingen. Tegelijk waren er ook kansen te zien, zoals die van nieuwe technologieën voor de opsporing of die van maatschappelijke coalities voor het oplossen van ingewikkelde opgaven.

Sinds maart 2020 houdt de coronapandemie de wereld in haar greep. Dit heeft een grote invloed op onze samenleving.¹ De crisis lijkt vooral ontwikkelingen te versterken die al eerder ingezet waren. Door (nog) verdergaande digitalisering van het dagelijks leven neemt cybercrime een vlucht. De financiële gevolgen en gezondheidsgevolgen van de crisis raken sommige bevolkingsgroepen harder dan andere, waardoor scheidslijnen en onbehagen verder kunnen toenemen. In de online en fysieke wereld ontstaat een context waarin burgers zich tegen de overheid kunnen keren.

Aan de positieve kant leidt de coronacrisis tot een herwaardering van de strategie om via overheidssturing collectieve doelen en publieke waarden te realiseren.

Relatief onafhankelijk van de coronacrisis hebben ook een aantal eerder gesignaleerde ontwikkelingen doorgezet. In 2020 is opnieuw een verharding van criminaliteit te zien. Toenemende mondigheid en verwachtingen van burgers uitten zich ook in 2020. Een extreem voorbeeld was te zien in de opkomst van het zogenoemde ‘pedojagen’. Buitenlandse mogelijkheden proberen via het creëren van strategische afhankelijkheden, maar ook door spionage en sabotage, invloed uit te oefenen op ons land. Ook blijven de uitdagingen in de uitvoering en samenwerkingsverbanden zichtbaar.

Strategisch Omgevingsbeeld 2020 brengt belangrijke en actuele maatschappelijke ontwikkelingen in beeld.² Het bevat ontwikkelingen die relevant zijn voor JenV en biedt nieuwe perspectieven op het gebied van beleid, kennis, innovatie en strategie. Het is een omgevingsanalyse die kan aanzetten tot een verder gesprek over de veranderende rol van JenV en zijn partners in een ingrijpend veranderend speelveld, om hier tijdig op te kunnen anticiperen.

Bij de totstandkoming werd gebruik gemaakt van meer dan honderd recente publicaties van JenV, trendbureaus, wetenschap, kennisinstellingen en planbureaus. Verder zijn in opdracht van JenV opiniepeilingen verricht. Dit alles werd verdiept en verbreed met de inzichten van 13 experts³ van

binnen en buiten JenV. Deze manier van werken leidde tot meervoudige perspectieven en daarmee tot een beter en completer zicht op onszelf en onze omgeving, en de samenhang van het geheel.

De hoofdstukken in deze brochure beschrijven de belangrijkste ontwikkelingen in Nederland. Op de website zijn achtergrondinformatie en verdiepende analyses te vinden over de verschillende thema’s van dit Strategisch Omgevingsbeeld. De routekaart in deze brochure laat daarnaast zien hoe een aantal van de thema’s met elkaar samenhangen. En ook de afzonderlijke ontwikkelingen staan niet op zichzelf: ontwikkelingen die over de landsgrenzen heen plaatsvinden, zien we ook in Nederland terug of werken op een andere manier door in ons land. De trendboxen achterin de brochure schetsen de internationale context van ontwikkelingen in Nederland, gevolgd door de betekenis van deze ontwikkelingen voor JenV.

1 Vanwege het strategische karakter van dit Omgevingsbeeld zijn alleen corona-gerelateerde ontwikkelingen opgenomen die (waarschijnlijk) op middellange en lange termijn een impact zullen hebben op het werkveld van JenV.

2 De ontwikkelingen uit dit Omgevingsbeeld zijn gebaseerd op publicaties uit 2020. Het kan voorkomen dat deze publicaties gebaseerd zijn op cijfers uit 2019 en dus op het moment van lezen niet volledig actueel zijn. Daarnaast gaat het hier om een weergave van trends die zich over meerdere jaren op een bepaalde manier ontwikkeld hebben. Daardoor kan het gebeuren dat een fenomeen in dit beeld beschreven wordt als over het algemeen stijgend of dalend, terwijl de cijfers enigszins fluctueren als men ze per jaar bekijkt.

3 Voor een overzicht van de geïnterviewde experts zie ‘Bronnen’ op pagina 36.

Routekaart

Rechtsstaat en Opsporing

- Voor het eerst in tien jaar stijging geregistreerde misdrijven
- Toegenomen aandacht voor criminaliteit onder jongeren
- Reëel risico op beïnvloeding democratisch bestel door microtargeting
- Coronacrisis beïnvloedt de rechtsstaat en biedt kansen voor criminaliteit

Maatschappelijke samenhang

- Scheidslijnen werken door in onbehagen
- Onbehagen draagt bij aan toename onrust
- Coronacrisis als katalysator voor scheidslijnen en onrust

Technologie

- Balans vinden tussen de kansen en risico's van nieuwe technologieën blijft een uitdaging
- Cybercrime neemt toe
- Desinformatie ingezet om verdeeldheid te zaaien
- De rol van de overheid in cyberspace verandert
- Groeiende afhankelijkheid zorgt voor problemen

1 Digitalisering brengt risico's en nieuwe vormen van criminaliteit met zich mee, maar biedt ook kansen voor de opsporing

2 De relatie tussen burger en overheid staat onder druk door onrust in de maatschappij, tegelijkertijd wordt de leidende rol van een overheid ook gewaardeerd

3 Technologische ontwikkelingen maken dat de verspreiding van desinformatie groeit, wat in sommige gevallen leidt tot maatschappelijke onrust

4 Toenemende digitale dienstverlening van de overheid kan maatschappelijke scheidslijnen verdiepen, doordat burgers die digitaal minder vaardig zijn moeilijker meekomen

5 Staten zetten in op beïnvloeding en richten zich daartoe steeds meer op digitale middelen, zoals het verspreiden van desinformatie

Internationaal en Migratie

- Internationale democratische rechtsorde staat onder druk
- Internationaal wordt gewerkt aan structurele uitdagingen migratie
- Maatschappelijk draagvlak voor migratie blijft relatief stabiel

Nationale veiligheid

- Extremisme en terrorisme blijven actueel
- Cyberincidenten kunnen de maatschappij ontwrichten
- Statelijke dreigingen uit zich steeds vaker digitaal
- Coronacrisis brengt risico's aan het licht

Openbaar bestuur

- Meer gelijkwaardige verhouding tussen overheid en burgers
- Uitdagingen in de uitvoering en samenwerkingsverbanden
- Coronacrisis leidt tot herwaardering van overheidssturing

De routekaart neemt de lezer mee in de thema's waaruit het Strategisch Omgevingsbeeld is opgebouwd, en met name in hoe die thema's samenhangen. Welke kansen bieden nieuwe technologieën bijvoorbeeld voor rechtsstaat en opsporing? Welke risico's zijn verbonden –

nationaal en internationaal – aan de toenemende digitalisering? En welke rol speelt desinformatie bij maatschappelijke onrust? De meest in het oog springende verbindingen zijn uitgelicht in de routekaart, inclusief suggesties om verder te lezen.

Leestips:

- 1 Digitalisering biedt kansen en risico's**
 - Trends in Veiligheid 2020 (*Capgemini*)
 - Justitiële Verkenningen: Nieuwe vormen van oplichting en fraude (WODC)
 - Cyberweerbaar met nieuwe technologie - Kans en noodzaak van digitale innovatie (*Rathenau*)
- 2 De relatie tussen burger en overheid verandert**
 - Vertrouwen, maatschappelijk onbehagen en pessimisme (CBS)
 - Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53 (NCTV)
 - Trendbeeld 2020 (*Politie Amsterdam*)
 - Continue Onderzoek Burgerperspectieven (SCP)
 - Een sterkere rechtsstaat. Verbinden en beschermen in een pluriforme samenleving (*ROB*)
- 3 Verspreiding van desinformatie leidt tot maatschappelijke onrust**
 - Verkiezingen maart 2021, desinformatie & COVID19 (*TechTegenCorona*)
 - Digitale dreigingen voor de democratie (*Rathenau Instituut*)
 - Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53 (NCTV)
- 4 Digitalisering werkt door in maatschappelijke verdeeldheid**
 - Digitalisering als dwarsdoorsnijdend thema in de BMH (*Ministerie van Financiën*)
 - Agenda Digitale Veiligheid 2020 – 2024: Een veilige (digitale) gemeente (VNG)
 - Focus 2020-2023 AP (*Autoriteit Persoonsgegevens*)
- 5 Staten zetten in op (digitale) beïnvloeding**
 - Strategische Monitor (*Clingendael & The Hague Centre for Strategic Studies*)
 - Trends in Veiligheid 2020: Samen Veilig (*Capgemini*)
 - Jaarverslag 2019 (MIVD)

Rechtsstaat en Opsporing

Voor het eerst in tien jaar stijging geregistreerde misdrijven

Een belangrijk deel van de stijging van het totaal aantal geregistreerde misdrijven is toe te schrijven aan een toename in cybercriminaliteit. Een deel van de daders is overgestapt uit traditionele criminaliteit, maar verder is er sprake van een relatief nieuwe dadergroep. Daarnaast is een grote stijging te zien in het aantal meldingen van mensenhandel. Dit impliceert dat instanties meer zicht hebben op mensenhandel in Nederland. Desondanks zijn bepaalde kwetsbare slachtoffergroepen nog niet goed in beeld.

Toegenomen aandacht voor criminaliteit onder jongeren

In de media is recent veel aandacht voor jongeren, vooral in het kader van cybercriminaliteit, drugshandel op scholen, *drillrap* en steekincidenten. Dit past in een bredere trend van verharding in criminaliteit, met meer geweld in de openbare ruimte en normalisering van wapengebruik. Hoewel recente cijfers over het totaal aantal delicten ontbreken, is het aantal geregistreerde minderjarige verdachten voor het eerst in tien jaar gestegen.

Reëel risico op beïnvloeding democratisch bestel door microtargeting

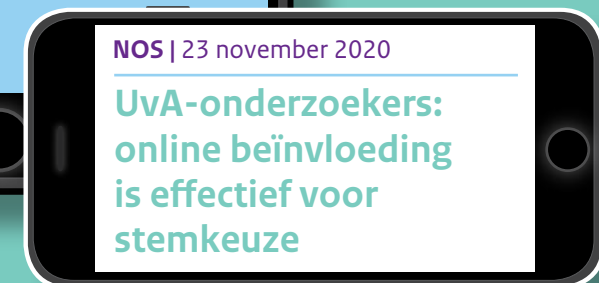
Bewuste en onbewuste beïnvloeding van mensen is van alle tijden. Echter, steeds vaker proberen politieke partijen in de online wereld met *microtargeting* groepen kiezers te beïnvloeden, vaak via diensten van derde partijen. De vraag is of dit soort beïnvloeding doorwerkt in de democratische keuzevrijheid van burgers en in hoeverre zij nog een vrije keuze hebben als zij continu beïnvloed worden door of via grote en machtige (markt)partijen.

Coronacrisis beïnvloedt de rechtsstaat en biedt kansen voor criminaliteit

De verwachting is dat het strafrechtelijk apparaat nog jaren bezig zal zijn met de nasleep van de coronacrisis. Dat komt onder meer door criminelen die de crisis benutten en doordat de strafrechtketen zelf ook getroffen wordt door de pandemie. De crisis heeft bovendien zorgen in de samenleving blootgelegd over vrijheid van vergadering, godsdienst en ontmoeting. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat de verspreiding van kinderporno, die in 2019 al steeg, verder toeneemt sinds de pandemie. Tenslotte worden mensen door de economische gevolgen van de crisis kwetsbaarder voor financiële beloftes vanuit de georganiseerde criminaliteit in ruil voor het verlenen van bepaalde diensten.

‘Wapens, drugs en snel geld worden verheerlijkt’

Pauline Valkenburg, projectleider ondermijning bij de Politie Eenheid Den Haag, herkent dat jongeren vatbaar zijn voor de beloftes van het geld. “Wat ik zie bij jonge aanwas is de aantrekkelijkheid van het idee dat je snel geld verdient. Je bent dan meteen heel wat. Daarin zie je ook wel de invloed van de rapcultuur. Wapens en drugs worden verheerlijkt.” Deze ontwikkeling was al te zien voor de coronacrisis, maar Pauline vreest ook de gevolgen van een eventuele economische crisis. “Als we in een recessie komen, heeft dat zeker invloed. Jongeren gaan andere keuzes maken. Daar proberen we ook samen met gemeentes naar te kijken.”

54%

van de Nederlanders voelt zich zelden tot nooit onveilig

70%

is voorstander van het versoepelen van privacyregels voor politie en justitie

74%

vindt XTC-gebruik onacceptabel, 87% keurt cocaïnegebruik af

Maatschappelijke samenhang

Scheidslijnen werken door in onbehagen

Dit jaar zien Nederlanders opnieuw een grote kloof tussen arme en rijke mensen en tussen lager- en hogeropgeleiden. Het vertrouwen in overheidsinstellingen is onverminderd hoog, maar de groep met een lager inkomens- en opleidingsniveau heeft minder vertrouwen en ervaart meer onbehagen. Het cijfer dat mensen geven aan de leefbaarheid in hun buurt stijgt licht. Toenemende problemen op het gebied van overlast en onveiligheid zijn het sterkst zichtbaar in wijken waar veel kwetsbare groepen wonen en de leefbaarheid al onder druk staat.

Onbehagen draagt bij aan toename onrust

Hoewel de ervaren discriminatie onder mensen met een migratieachtergrond de afgelopen jaren is afgenomen, laten de Black Lives Matter-demonstraties zien dat deze groep zich in Nederland nog altijd achtergesteld voelt. De demonstraties in ons land verliepen vreedzaam, maar de maatschappelijke discussie is hevig. Er blijft verdeeldheid onder burgers bestaan over de vraag of de aanwezigheid van verschillende culturen een winst is voor de samenleving.

Er is een toename van het aantal en de schaal van demonstraties. Sluimerende maatschappelijke onrust maakt, mede door sociale media,

dat nieuwe bewegingen opeens veel steun kunnen krijgen. Ook ontstaan nieuwe vormen van actievoeren. Deze ontwikkelingen zijn terug te zien bij bewegingen rond het klimaat, zoals de boerenprotesten. In deze brede onrust, waarbinnen bijvoorbeeld ook bedreigingen van personen met een publieke taak te zien zijn, neemt de kans op gewelddadige incidenten toe. Dit geldt ook voor kleinere groeperingen, zoals de zogenoemde 'pedojagers'. Zij zijn een voorbeeld van burgers die het vertrouwen in de bescherming van de overheid verloren hebben en het recht in eigen hand nemen.

Coronacrisis als katalysator voor scheidslijnen en onbehagen

Groepen die al kwetsbaar waren, zijn door de coronacrisis kwetsbaarder geworden. Er ontstaan ook nieuwe kwetsbare groepen, zoals jongeren die door de crisis een onderwijsachterstand oplopen. Sinds de pandemie komt maatschappelijk onbehagen online en offline meer aan de oppervlakte. Sociale media faciliteren dit gevoel en kunnen mensen mobiliseren. Waar groepen boze burgers elkaar vinden in wantrouwen tegen de overheid, versterkt dit polarisatie. Dit leidt in sommige gevallen tot verharding, intimidatie of (oproepen tot) geweld.

'Je ziet steeds minder dat we wegkijken van lastige dingen die gebeuren in de samenleving'

Volgens **Joël Feliz**, kerntrainer polarisatie bij de Politie Eenheid Noord-Nederland, is de toegenomen onrust in de samenleving niet iets negatiefs. "Burgers worden steeds mondiger, spreken hun ongenoegen meer uit en komen sneller op voor hun rechten. Je ziet steeds minder dat we een 'aapje doen' [wegkijken] van lastige dingen die gebeuren in de samenleving. Bepaalde thema's worden op de kaart gezet en er is aandacht voor ongelijkheden in de samenleving. Dat is juist goed."

VOLKSKRANT, 4 DECEMBER 2020

BEST GELEZEN

MEER >

1 Oververhit coronadebat raakt ook het OMT: wetenschappers worden ernstig bedreigd

Volkskrant | 9 november 2020

Bromt de vijverpomp of de buurman?

De Haagse Wijkrechter moet de leefbaarheid in wijken vergroten

Hart van Nederland

Ruim een derde Nederlanders ziet tegenstellingen toenemen door antiracisme-demonstraties

10 JUNI 2020

77%

van de Nederlanders ziet een (zeer) grote tegenstelling tussen arme en rijke mensen

6,4

is het rapportcijfer voor de regering in juni 2020, in juni 2019 was dit een 5,1

44

meldingen en 17 aangiftes van bedreiging zijn door politici gedaan in de eerste acht maanden van 2020

Technologie

Nieuwe technologieën bieden kansen en risico's

Technologische ontwikkelingen volgen elkaar snel op en nieuwe technologieën zijn in toenemende mate beschikbaar voor iedereen. Ze bieden kansen voor onder andere de opsporing (zoals bij het ontsleutelen van EncroChat) en cyberweerbaarheid, maar brengen ook risico's met zich mee voor privacy, veiligheid, (rechts) gelijkheid en rechtszekerheid. Enkele invloedrijke technologieën betreffen *deepfakes*, *virtual/augmented reality*, *machine learning*, *quantum-computers* en *life-science* technologieën.

Cybercrime neemt toe

Het aantal meldingen, aangiften en strafzaken omtrent cybercrime neemt fors toe. Ook het aantal bij justitie bekende cybercrimedaders neemt toe, hoewel dit aantal nog altijd beperkt is. Burgers worden vaker slachtoffer dan bedrijven, maar bedrijven lijden grotere financiële schade. Kwaadwillenden kunnen misbruik maken van de bevattelijkheid van mensen voor misleiding. Dit is een groot cybergevaar. De coronacrisis illustreert dat cybercriminelen steeds slimmer en creatiever worden in hun aanpak, doordat zij op de crisis inspelen met nieuwe vormen van *phishing* en fraude.

Desinformatie ingezet om verdeeldheid te zaaien

Technologische ontwikkelingen vergemakkelijken de toegang tot en verspreiding van informatie. Verschillende actoren maken hier misbruik van. Statelijke actoren verspreiden desinformatie om

de EU en andere Westerse multilaterale instellingen te verzwakken. Niet-statelijke actoren, zoals QAnon, streven onder andere polarisatie, maatschappelijke ontwrichting en financieel gewin na. Technologieën als *deepfakes* en *voice cloning* bemoeilijken het herkennen van nepnieuws. De coronacrisis gaf een impuls aan de verspreiding van desinformatie. In 2020 werd er bijvoorbeeld desinformatie verspreid over Zwarte Piet en de vermeende schadelijkheid van 5G-netwerken. Het laatste leidde tot meerdere brandstichtingen.

De rol van de overheid in cyberspace verandert

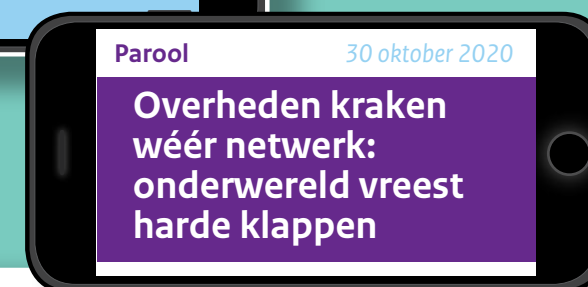
De laatste jaren vindt er een kentering plaats in het denken over de rol van de overheid op het internet. Dit vertaalt zich in Nederland en Europa in nieuwe regelgeving op vlakken als privacy en auteursrechten. *Privacy-enhancing technologies* kunnen hierbij een rol spelen. Het bestuurlijk bewustzijn rondom informatiebeveiliging is toegenomen.

Groeiende afhankelijkheid zorgt voor problemen

Burgers, bedrijven en overheden zijn voor digitale producten steeds afhankelijker van buitenlandse (vaak niet-Westerse) partijen. Grote hoeveelheden data komen hierdoor in toenemende mate terecht bij een selecte groep van machtige spelers. Hierdoor kunnen Westerse waardesystemen en de individuele privacy en keuzevrijheid van consumenten en burgers onder druk komen te staan.

'We moeten technologie niet de vrije loop laten, maar er grip op houden als samenleving'

"Momenteel zijn we erg afhankelijk van Amerikaanse en Chinese bedrijven voor technologie," aldus **Sander van der Waal**, leider van het *Future Internet Lab* bij Waag. "Omdat deze landen er andere waarden op nahouden dan Europa, is het van belang om te kijken hoe die afhankelijkheid verkleind kan worden. Er ligt een kans in het ontwikkelen van alternatieven op Europees niveau, maar ook het doorontwikkelen van wet- en regelgeving is onmisbaar. Als je dit niet doet en niet met de technologische ontwikkelingen meegaat, zet je eigenlijk stappen terug. De belangstelling hiervoor vanuit de overheid en politiek neemt gelukkig toe."

Hoogleraar Andrew Murray:

'Kunstmatige intelligentie kan fantastisch zijn, maar pakt wel ons brein af'

NRC, 23 NOVEMBER 2020

8-15%

van de Nederlanders is slachtoffer van cyber- of gedigitaliseerde criminaliteit, deze trend is relatief stabiel of dalend

86%

van de Nederlanders voelt zich veilig online, dat is een toename ten opzichte van vorige jaren

94%

van de Nederlanders maakt zich zorgen over de bescherming van zijn of haar persoonsgegevens

Internationaal en Migratie

Internationale democratische rechtsorde staat onder druk

Steeds vaker zetten staten economische middelen in om politieke doelen te bereiken. Autoritaire staten presenteren hun eigen staatssysteem als alternatief voor liberale democratie. Economische groei en de succesvolle aanpak van de coronacrisis zijn wat hen betreft bewijs voor de superioriteit van hun systeem. De zienswijze van deze landen staat haaks op die van veel Westerse landen, maar heeft aantrekkingskracht op een toenemend aantal, vaak ontwikkelende, landen. Verschillende waardesystemen komen zo tegenover elkaar te staan en de internationale democratische rechtsorde staat onder druk. Mede hierdoor klinkt binnen de EU steeds vaker de ambitie om als Europa een actievere geopolitieke rol te spelen.

Internationaal wordt gewerkt aan structurele uitdagingen migratie

De solidariteit tussen lidstaten om asielmigranten op te vangen staat onder druk. Door uiteenlopende belangen is het moeilijk om tot gezamenlijke beleidsvorming te komen. Tegelijk groeit het besef onder lidstaten dat een structurele oplossing voor het migratievraagstuk niet kan zonder internationale samenwerking, zowel met overheden als niet-gouvernementele organisaties. Lidstaten zijn bereid om gezamenlijk grenzen te bewaken en in de praktijk wordt steeds meer samen-

gewerkt via uitvoeringsorganisaties. Maar, de uitvoering levert ook uitdagingen op.

De demografische ontwikkelingen die gepaard gaan met reguliere en asielmigratie zorgen voor ruimtelijke, sociaaleconomische en maatschappelijke uitdagingen. Aan de andere kant biedt migratie kansen voor bijvoorbeeld het tegengaan van vergrijzing van de beroepsbevolking. Op dit moment is echter niet voldoende duidelijk hoe de vraag naar en het aanbod van arbeidsmigranten op elkaar aansluiten.

Het migratiepact dat de Europese Commissie eind 2020 presenteerde, stelt een brede aanpak van migratie, asiel, integratie en grensbewaking voor. Daarmee probeert de Commissie onder meer tegemoet te komen aan de uitdagingen van onderlinge solidariteit en het aantrekken van vaardigheden en talent.

Maatschappelijk draagvlak voor migratie blijft relatief stabiel

48% van de Nederlanders denkt dat migratie in algemene zin een neutrale of positieve impact heeft op de Nederlandse samenleving. Specifieker is het aantal mensen dat positief is over de opvang van asielzoekers even groot als het aantal dat negatief is. Wel is de stemming over het algemeen in de afgelopen jaren iets negatiever geworden. Of mensen asielzoekers accepteren, hangt samen met een bredere perceptie van hoe het gaat met Nederland.

40%

van de Nederlanders ondersteunt dat werkgevers met een tekort aan arbeidskrachten personeel in het buitenland moeten kunnen werven

68%

van de Nederlanders is van mening dat de overheid onvoldoende doet aan overlast gevende asielzoekers

50%

van de Nederlanders vindt dat de Europese grens (tamelijk) goed bewaakt wordt

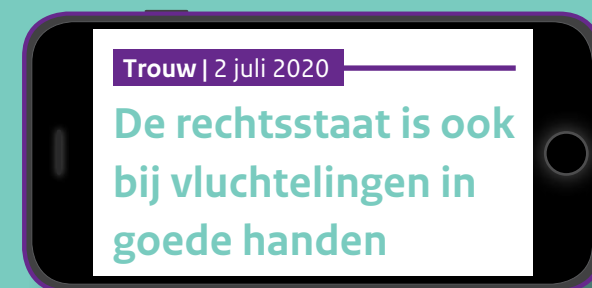
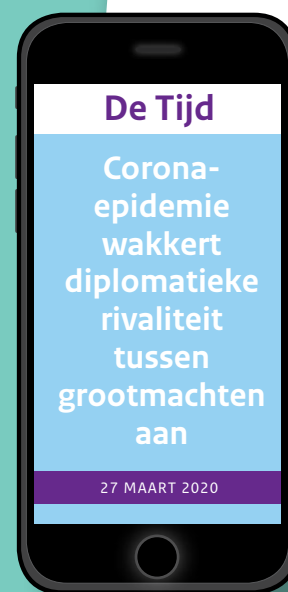
‘Een bijdrage leveren aan ons land levert iedereen iets op’

“Het is belangrijk om te blijven beseffen dat asiel over mensen gaat. Onze maatschappelijke opgave is om bescherming te bieden én om bij te dragen aan de welvaart van Nederland.” Zeker wat betreft het laatste zijn er volgens **Aly van Berckel**, Hoofd IND, kansen. “De komst van asielzoekers wordt nu soms gezien als iets negatiefs, terwijl dat niet zo hoeft te zijn. Je kunt het ook omdraaien: dit is uiteraard aan de politiek, maar er liggen kansen in de koppeling tussen asiel en banen, zoals in de ICT en de zorg. Een bijdrage leveren aan ons land levert iedereen iets op, onafhankelijk van de vraag of mensen uiteindelijk terug moeten of niet.”

VOLKSKRANT, 23 SEPTEMBER 2020

Nieuw EU-migratiepact:

‘Wat we nu zien komt niet dóór Europa, maar door een gebrek eraan’

Nationale veiligheid

Extremisme en terrorisme blijven actueel

De kans op een terroristische aanslag blijft aanzienlijk. De belangrijkste terroristische dreiging in Nederland gaat nog steeds uit van het jihadisme. De opleving van rechts-extremisme in diverse delen van de wereld heeft in Nederland niet geleid tot gewelddadigheden. Dreiging gaat vooral uit van eenlingen. Extreemlinkse groeperingen uiten zich momenteel niet op extremistische wijze. Uit solidariteit of om meer steun te verwerven, koppelen ze eigen thema's zoals het asiel- en migratiebeleid aan bredere maatschappelijke onderwerpen zoals de klimaatproblematiek. Anti-overheidsstemmingen, zoals onvrede over overheidsbeleid en complottheorieën, hebben bij een kleine radicale onderstroom tot buitenwettelijke en gewelddadige acties geleid.

Cyberincidenten kunnen de maatschappij ontwrichten

Verstoring, spionage en sabotage vormen de belangrijkste cyberdreigingen voor Nederland. De maatschappij is in grote mate afhankelijk van digitale processen: aantasting leidt daarom snel tot maatschappij-ontwrichtende schade. Digitale ontwikkelingen maken misbruik eenvoudiger, terwijl de ernst van mogelijke uitval van vitale processen toeneemt. Door snelle digitalisering is afhankelijkheid van technologie ontstaan die buiten de Nederlandse controle valt. Daarnaast worden netwerken van data, diensten en systemen steeds meer aan elkaar gekoppeld, waardoor ze groter en complexer worden.

De omvang van de dreiging en het achterblijven van de digitale weerbaarheid brengen risico's met zich mee.

Statelijke dreigingen uiten zich steeds vaker digitaal

Statale actoren ondernemen acties die onze nationale veiligheidsbelangen kunnen schaden. Soms doen ze dat openlijk en legitiem, soms ogenschijnlijk legitiem met een verborgen motief, soms niet-legitiem en heimelijk. Belangrijke statale dreigingen zijn beïnvloedings- en inmengingsactiviteiten, spionage, vormen van informatieconfrontatie en de inzet van economische instrumenten. Deze dreigingen uiten zich steeds vaker in het digitale domein. Dreigingen zijn gericht op doelwitten over de hele breedte van de maatschappij, zoals diaspora en geloofsgemeenschappen, de wetenschap en het bedrijfsleven.

Coronacrisis brengt risico's aan het licht

Er klinken oproepen om de coronacrisis te gebruiken voor terroristische doeleinden, bijvoorbeeld omdat veiligheidsdiensten verzwakt zouden zijn. De coronacrisis heeft strategische afhankelijkheden blootgelegd, bijvoorbeeld rond de productie van mondkapjes. Sinds de uitbraak van corona is online en in de fysieke wereld een context ontstaan waarin anti-overheids-extremisme kan bloeien. Ook is er sprake van een toename van het aantal cyberincidenten.

‘Als er ergens in de wereld iets gebeurt waar je geen invloed op hebt, heeft dat toch directe invloed op onze processen’

“De Rijksoverheid en de vitale infrastructuur zijn afhankelijk van derde partijen, op wie we soms nauwelijks invloed hebben,” zegt **Dave Woutersen**, Coördinator van de Unit Operatiën bij het NCSC. Toenemende afhankelijkheden – van andere landen, maar ook in de keten – leggen risico's bloot: “Een waterbedrijf is iets compleet anders dan een bank en heeft te maken met compleet andere ketenafhankelijkheden, maar beiden zijn vitaal, wat het van groot belang maakt om de afhankelijkheden in kaart te brengen.” Het in kaart brengen van afhankelijkheden alleen is niet genoeg. Digitale weerbaarheid is van groot belang om om te gaan met digitale risico's: “Dat kost tijd en geld, maar is op lange termijn onmisbaar.”

AIVD ontmaskert twee Russische diplomaten als spionnen

NOS – 10 december 2020

4 op de 10

Nederlanders zegt zich dit jaar weleens zorgen te maken over een digitale aanval van een ander land op Nederland

79%

van de Nederlanders van 18 jaar en ouder voelt zich veilig in Nederland, slechts 4% voelt zich onveilig

Top3

Cyberdreigingen staan in de top drie van dreigingen volgens hoofden van overheidsorganisaties

Openbaar bestuur

Meer gelijkwaardige verhouding tussen overheid en burgers

De relatie tussen overheid en burgers wordt meer gelijkwaardig. De overheid ontwerpt beleid en regels vaak in samenspraak met burgers. Burgerparticipatie is niet meer weg te denken in onze samenleving. Door horizontalisering wint het lokale bestuur aan belang ten opzichte van het Rijk. Decentralisaties versterken dit. Het Rijk leunt dus meer op gemeenten, maar verwacht ook meer van ze. De mondigheid én verwachtingen van burgers nemen toe. De dienstverlening van de overheid digitaliseert en hoewel 60% van de burgers positief is over de kwaliteit ervan, is er steeds meer behoefte aan een toegankelijke en persoonlijke dienstverlening voor iedereen, ook voor personen die (digitaal) minder goed kunnen meekomen. Veel bewoners van wijken met een slecht leefklimaat ervaren een grote mentale en fysieke afstand ten opzichte van justitiële organisaties. Bovendien gaat de toegenomen hoeveelheid en complexiteit van wetten en regels ten koste van de uitlegbaarheid en begrijpelijkheid ervan.

Uitdagingen in de uitvoering en samenwerkingsverbanden

De grote opgave voor wat betreft de continuïteit en optimalisering van de dienstverlening is het leveren van meer maatwerk. De overheid bevindt zich in een spagaat tussen de maat-

schappelijke verwachting zorgvuldig te werk te gaan, alle belangen af te wegen en maatwerk te leveren, en de tendens om via automatisering en standaardisatie tegen geringere kosten te werken. Er is dan ook veel druk op uitvoeringsorganisaties vanuit onder andere politiek, media, burgers, bedrijven en instellingen. In samenwerkingsverbanden is de informatie-overdracht tussen de verschillende partijen niet altijd op orde. Dit kan veroorzaakt worden door onvoldoende kennis van taken en ketenafhankelijkheid. Door organisatie-overstijgende gegevensuitwisseling wordt de dienstverlening van organisaties afhankelijk van andere partijen in de keten. Mede hierdoor is de foutgevoeligheid in de dienstverlening toegenomen.

Coronacrisis leidt tot herwaardering van overheidssturing

Cijfers laten zien dat burgers het idee steunen van een sterke overheid die meer sturing biedt. Tegelijkertijd keren burgers zich ook juist tegen de overheid. De coronacrisis versterkt deze tendensen. Daarnaast heeft de coronacrisis het belang van een goede, robuuste uitvoering duidelijk gemaakt en aangetoond hoe deze burgers in hoge mate kan ondersteunen. De coronacrisis confronteert gemeenten met uitdagingen wat betreft openbare orde en veiligheid, kwetsbare groepen, maatschappelijke onrust, legitimiteit van het gezag en continuïteit.

‘We moeten de fundamentele problemen van kwetsbare mensen niet uit het oog verliezen in de huidige crisis’

“Er is nog steeds een groot aantal wijken in ons land waarin mensen niet leven, maar overleven,” zegt **Ahmed Marcouch**, burgemeester van Arnhem. “Zij wonen in verloederde wijken, voelen zich aan zichzelf overgelaten en hebben het gevoel dat de overheid niet naar hen omkijkt. Dat gevoel krijgt weerslag in aanwezige criminaliteit.” Ook tijdens de coronacrisis moet hier aandacht voor zijn: “We moeten de fundamentele problemen van kwetsbare mensen niet uit het oog verliezen in de huidige crisis, want zonder langdurige integrale aanpak ga je de voedingsbodem voor criminaliteit echt niet wegnemen.”

57%

van de Nederlanders neigt (in meer of mindere mate) naar een strengere overheid

39%

van de Nederlanders vindt JenV betrouwbaar

40%

van de Nederlanders vertrouwt de overheid met betrekking tot het veilig omgaan met je gegevens, deze minderheid is stabiel door de jaren heen

Trends

Rechtsstaat

 Internationaal	 In Nederland	Betekenis voor JenV
<ul style="list-style-type: none"> • Democratie en persoonlijke vrijheden blijven wereldwijd onder druk staan • De staat van de rechtsstaat van enkele EU-lidstaten roept felle discussie op • Jongeren zijn steeds minder vaak tevreden over de democratie • Er is meer aandacht voor publieke waarden en mensenrechten bij digitalisering 	<ul style="list-style-type: none"> • Beïnvloeding van de democratie door grote (markt) partijen ligt op de loer • (Beperkte) toegang tot het recht levert kritiek op • Er is discussie over de invloed van rechters op beleid en wetgeving • Er is veel aandacht voor het waarborgen van publieke waarden bij digitaliserende overheid 	<ul style="list-style-type: none"> • Het is belangrijk om transparantie en gelijk speelveld voor vrije verkiezingen te waarborgen • Beperkte toegang tot het recht kan vertrouwen schaden • Er blijft aandacht nodig voor ongelijkheden die bijdragen aan ontevredenheid over democratie • JenV heeft een rol in het waarborgen van publieke waarden, ook bij digitalisering van eigen primaire processen

Opsporing

 Internationaal	 In Nederland	Betekenis voor JenV
<ul style="list-style-type: none"> • Door toenemende mobiliteit neemt grensoverschrijdende criminaliteit verder toe • Er is een verdere internationalisering van de drugsmarkt door technologie • Technologie biedt ook kansen voor opsporing 	<ul style="list-style-type: none"> • Infrastructuur en ligging zijn gunstig voor groei van georganiseerde criminaliteit • Infiltratie Encrochat biedt enorme informatiebron • Invoering AVG beoogt grondrechten te bewaken bij digitaliserende opsporing 	<ul style="list-style-type: none"> • Samenwerking met bedrijven rond logistieke knooppunten is cruciaal voor de preventie van drugshandel • Vraagstukken rond politiecapaciteit blijven actueel • Er zijn uitdagingen rond informatiedeling, samenwerking en privacy

Maatschappelijke samenhang

 Internationaal	 In Nederland	Betekenis voor JenV
<ul style="list-style-type: none"> • Het vertrouwen in medeburgers neemt af • Samenlevingen zijn o.a. door sociale vijandelijkheden exclusiever geworden • Er is een toename in het aantal protesten in een groot aantal landen • Risicofactoren voor gewelddadige onrust zijn o.a. bezuinigingen en het moeilijker kunnen uiten van onvrede 	<ul style="list-style-type: none"> • Burgers worden mondiger • Gebrek aan vertrouwen in het publieke domein hangt samen met onbehagen • Afnemend vertrouwen in deskundigen leidt tot toename van burgerinitiatieven • Nieuwe bewegingen kunnen, mede door sociale media, door sluimerende onrust veel steun krijgen • Coronacrisis is een katalysator voor onbehagen en onrust 	<ul style="list-style-type: none"> • JenV staat voor de uitdaging om, anders dan alleen repressief, in te spelen op uitingen van maatschappelijke onrust • Demonstratierecht en openbare orde staan soms op gespannen voet • (Verdere) polarisatie, verharding en mogelijke radicalisering liggen op de loer

Technologie

 Internationaal	 In Nederland	Betekenis voor JenV
<ul style="list-style-type: none"> • Nederland (en Europa) zijn afhankelijk van buitenlandse partijen voor technologie en digitale producten • Zelflerende systemen bieden kansen voor de strafrechtketen, maar kunnen ook ongewenste effecten hebben door biases in het systeem • Cybercriminelen spelen wereldwijd in op de coronacrisis 	<ul style="list-style-type: none"> • De overheid en politiek zien het belang van het tegengaan van marktmacht en het reguleren van <i>big tech</i> • De verspreiding van desinformatie neemt toe • Digitalisering biedt kansen voor dienstverlening, maar zorgt ervoor dat een groep (niet digitaal vaardige) burgers achterblijft • Online bedreigingen en polarisatie vertalen zich naar de offline samenleving • Het thuiswerken naar aanleiding van de coronacrisis biedt naast risico's ook kansen, zoals voor telehoren 	<ul style="list-style-type: none"> • Afhankelijkheid van buitenlandse technologie kan individuele privacy en keuzevrijheid onder druk zetten • JenV moet aansluiten bij technologische ontwikkelingen en tijdig acteren om dreigingen tegen te gaan, kansen te pakken en impact op de maatschappij te begeleiden • De balans tussen privacy en veiligheid blijft een belangrijk vraagstuk • De verspreiding van desinformatie kan polarisatie versterken

Internationale verhoudingen

 Internationaal	 In Nederland	Betekenis voor JenV
<ul style="list-style-type: none"> • Autoritaire staten zetten economische middelen in om politieke doelen te bereiken • Internationale democratische rechtsorde staat onder druk, zowel wereldwijd als binnen de EU • Binnen de EU klinkt steeds vaker de ambitie om als Europa een actievere geopolitieke rol te spelen • Brexit is per 1 januari 2021 een feit 	<ul style="list-style-type: none"> • Toenemende afhankelijkheid van buitenlandse aanbieders draagt bij aan veranderend denken over de rol van de overheid in de economie • Bescherming van liberaal waardesysteem blijft aandacht vragen • Goede samenwerking binnen de EU is van structureel belang • Nederland en het VK doen veel zaken met elkaar. Reizen en ondernemen wordt lastiger 	<ul style="list-style-type: none"> • Bewaken van de economische veiligheid is een belangrijk onderdeel van de nationale veiligheid • De rol van JenV als 'hoeder van de rechtsstaat' kan aan belang winnen • Samenwerking met Europese partners is essentieel om weerbaar te zijn tegen invloeden van grote mogendheden • Brexit heeft gevolgen voor samenwerking met het VK, o.a. op het gebied van opsporing

Migratie

 Internationaal	 In Nederland	Betekenis voor JenV
<ul style="list-style-type: none"> • Er is groeiend besef dat een structurele oplossing van het migratievraagstuk onmogelijk is zonder internationale samenwerking • Europese solidariteit staat onder druk, maar in de uitvoering weten partijen elkaar te vinden • Nieuw migratiepact van de Europese Commissie stelt een brede aanpak van migratie, asiel, integratie en grensbewaking voor 	<ul style="list-style-type: none"> • Samenwerking is niet alleen internationaal nodig, maar ook binnen de keten en lokaal • Er is een groeiende roep om meer grip op verschillende vormen van migratie en om deze in een breder maatschappelijk perspectief te zien • Het is moeilijk te voorspellen of corona Nederland een meer of minder aantrekkelijk vestigingsland maakt 	<ul style="list-style-type: none"> • Structurele samenwerking is nodig: binnen de keten, interdepartementaal én lokaal • Meer grip kan draagvlak voor migratie uiteindelijk vergroten • Migratievraagstukken kunnen meer in samenhang met andere beleidsterreinen worden benaderd • Ontwikkelingen vragen om voorbereiding op meerdere instroomscenario's

Nationale Veiligheid

 Internationaal	 In Nederland	Betekenis voor JenV
<ul style="list-style-type: none"> • Geopolitieke verhoudingen verhardten, verder aangewakkerd door corona • Openheid van onze samenleving en economie biedt tegelijkertijd kwetsbaar • Staten zetten in op sabotage, spionage, verstoring en beïnvloeding • Jihadistische dreiging is lager dan voorheen, maar intentie en vermogen aanslagen te plegen blijft 	<ul style="list-style-type: none"> • Reëel risico op beïnvloeding, sabotage en spionage door statelijke actoren • Terroristische geweldsdreiging blijft aanzienlijk • Groeiende afhankelijkheid van en verwevenheid met buitenlandse diensten en actoren 	<ul style="list-style-type: none"> • Rekening houden met ongewenste buitenlandse inmenging en spionage • Inzetten op het snel en ingrijpend verbeteren van de cybersecurity door de hele samenleving heen • Structurele taak om publiek belang te beschermen tegen terrorisme en extremisme

Openbaar bestuur

 Internationaal	 In Nederland	Betekenis voor JenV
<ul style="list-style-type: none"> • Ondanks turbulentie in de EU wordt het regionale regime steeds relevanter voor Nederland • Wereldwijd staan overheden voor de uitdaging hoe om te gaan met de toenemende mondigheid van burgers • De EU zet stappen in een gezamenlijke aanpak van corona 	<ul style="list-style-type: none"> • Door horizontalisering en decentralisaties wint het lokale bestuur aan belang t.o.v. het Rijk • Burgerparticipatie is niet meer weg te denken • Een meerderheid van de burgers wil meer sturing vanuit de overheid • Burgers verwachten maatwerk en persoonlijke dienstverlening vanuit de overheid, terwijl efficiëntie vraagt om standaardisering • Het gebrek aan democratische verplichtingen van de voorzitters van de Veiligheidsregio's roept legitimiteitsvragen op over de bestuurlijke aanpak van corona 	<ul style="list-style-type: none"> • Burgers worden graag betrokken bij beleid • Effectieve communicatie richting burgers blijft een aandachtspunt • In wijken met een slecht leefklimaat schiet opsporing en handhaving van politie en Justitie tekort • Uitvoeringsorganisaties staan onder druk door tegengestelde verwachtingen • Verschillende transformatiedoelen in de jeugdhulp zijn in de knel gekomen, jeugdzorg dreigt steeds meer een verdienmodel te worden

Quotes

Rechtsstaat en Opsporing

“Mijn beeld is dat jeugdcriminaliteit in haar totaliteit de afgelopen jaren is gedaald. Tegelijkertijd zijn er (ernstige) incidenten en soms trends die de aandacht vragen. De grote vraag is hoe jongerenwerkers dit kunnen verhelpen en of jongerenwerkers de groep zijn die hiervoor is toegerust. Er is een nieuwe benadering nodig.”

– **Onno de Zwart**, algemeen directeur, Verwey-Jonker Instituut

“Gemeentes en politie ontvangen ieder hun eigen informatie op het gebied van ondermijnende criminaliteit. Daardoor kunnen concurrerende beelden ontstaan, en daarmee discussie over de legitimiteit van de beelden. Hier liggen kansen voor samenwerking en het maken van een integraal beeld. Tenminste, als we de informatie met elkaar kunnen en mogen delen.”

– **Pauline Valkenburg**, projectleider ondermijning, Politie Eenheid Den Haag

“Als (politie)ambtenaar kun je aantrekkelijk zijn voor criminelen. Je beschikt over informatie die voor hen interessant is. Daar kan misbruik van worden gemaakt. Op dit moment zijn we daar nog niet weerbaar genoeg tegen.”

– **Pauline Valkenburg**, projectleider ondermijning, Politie Eenheid Den Haag

“In sommige wijken komt de politie alleen als er iets aan de hand is. Daar associëren de burgers de politie dus ook alleen maar met gedoe. Dit draagt in die wijken bij aan het gevoel dat de politie niet ‘hun’ politie is. Het is daarom belangrijk dat de politie er juist in die wijken op inzet dat burgers het gevoel hebben dat we er voor hen zijn, en niet dat we alleen komen als er iets aan de hand is.”

– **Joël Feliz**, kerntrainer polarisatie, Politie Eenheid Noord-Nederland

“Kwetsbare mensen zijn vaak ook de mensen die kwetsbaar zijn voor misdaad. Zij zien burens om zich heen die altijd thuis zijn, maar wel een BMW voor de deur hebben staan en met het hele gezin uit eten gaan. Zij denken dan: het kan geen kwaad om ook open te staan voor een klusje, zoals het beschikbaar stellen van een deel van mijn huis voor een hennepplantage. Zo kunnen ze dan hun schuld afbetalen.”

– **Ahmed Marcouch**, burgemeester van Arnhem

“De justitiële functie is verdwenen uit de wijken. Ondermijning van de rechtsstaat komt niet alleen door georganiseerde misdaad en de vermenging van onderwereld en bovenwereld, maar ook omdat de dragers van de rechtsstaat niet meer nabij zijn en de lokale verbondenheid met recht en rechtvaardigheid verloren dreigt te gaan. Daar zit echt een gigantische kwetsbaarheid in. Dat doet iets met die pijler onder onze democratie: de geloofwaardigheid van de rechtsstaat.”

– **Ahmed Marcouch**, burgemeester van Arnhem

Maatschappelijke samenhang

“Het helpt als je als burger met een migratieachtergrond een donkere man achter de balie ziet zitten op het politiebureau. Je herkent je daar sneller in en vraagt je misschien ook eerder af hoe het is om daar te werken. Als er alleen maar mensen op het bureau rondlopen waar jij je niet in herkent, kijk je ook heel anders naar de politie.”

– **Joël Feliz**, kerntrainer polarisatie, Politie Eenheid Noord-Nederland

“Groepen die eerst niet echt een stem hadden, uiten nu hun onvrede. Er is een soort ondergrond waarbij mensen zich zorgen maken of kritiek hebben, en die komt nu steeds meer naar voren. Er zijn oprechte zorgen van mensen die worden gekoppeld aan een bredere onvrede en een politieke agenda. Dit alles wordt nu versterkt door de coronacrisis.”

– **Onno de Zwart**, algemeen directeur, Verwey-Jonker Instituut

“Je ziet dat door Black Lives Matter een herdefiniëring plaatsvindt van inclusie en participatie. Dit is het actieve burgerschap dat je als samenleving wilt. Mensen geven aan wat ze maatschappelijk van belang vinden, willen dat de maatschappij hen ook echt includeert en dat er aanpassingen komen. Maar dit levert ook schuring met andere groepen op.”

– **Onno de Zwart**, algemeen directeur, Verwey-Jonker Instituut

“Sociale media worden op steeds meer verschillende manieren ingezet om onderwerpen op de agenda te zetten. Het is heel eenvoudig om in heel korte tijd heel veel mensen ergens bewust van te maken én te mobiliseren. Nieuw daarbij is ook de rol van influencers: zij hebben hun eigen zendstation en krijgen steeds meer invloed, zeker op jonge mensen.”

– **Jacqueline van Stekelenburg**, hoogleraar Sociale verandering en conflict, Vrije Universiteit Amsterdam

“Ongelijkheid wordt een steeds belangrijker thema. Er is een gevoel dat de kloof tussen de ‘haves’ en de ‘have nots’ toeneemt, ook al zit je in Nederland best goed. Allerlei berichten, denk aan hoe druk de voedselbank het heeft, appelleren aan een gevoel van toenemende onrechtvaardigheid en ongelijkheid.”

– **Jacqueline van Stekelenburg**, hoogleraar Sociale verandering en conflict, Vrije Universiteit Amsterdam

“Hulpverleners en bestuurders worden steeds vaker bedreigd. Dat is zorgelijk, zeker omdat het steeds ernstiger wordt en we er weinig vat op krijgen. Nu hebben we steeds meer aandacht voor repressie, maar de vraag is vooral: hoe kunnen we dit aan de voorkant voorkomen?”

– **Martijn Groot Nibbelink**, coördinator openbare orde en veiligheid, VNG

Technologie

“Wie is in verweven systemen nog verantwoordelijk voor fouten of problemen? Burgers en bedrijven hebben natuurlijk verantwoordelijkheden, maar er ligt ook een groot deel bij de leveranciers. Hier ligt een kans voor de Rijksoverheid om grip te krijgen op de complexe problemen, want het maakt duidelijk wie verantwoordelijk is en dus aangesproken kan worden.”

– **Dave Woutersen**, coördinator Unit Operatiën, NCSC

“Wetgeving lijkt nog niet voorbereid te zijn op hoe het internet werkt, en dan met name het grensoverschrijdende aspect ervan. De uitdaging is dan ook om een wettelijke basis te hebben die niet te afhankelijk is van landsgrenzen, anders wordt informatiedeling tussen landen een uitdaging. Bij veel cyberincidenten is het immers zo dat ze landsgrenzen overstijgen en dan moet je informatie kunnen delen. Binnen de EU kan dat vrij makkelijk, maar buiten de EU is dit een stuk moeilijker, bijvoorbeeld door privacyregels.”

– **Dave Woutersen**, coördinator Unit Operatiën, NCSC

“Terwijl AI nu wordt gezien als iets wat best wel eng is, kan het ook enorm handig zijn om bijvoorbeeld de dienstverlening vanuit JenV te verbeteren. AI is een versneller en verbeteraar van informatiegestuurd werken en kan ondersteunen bij besluitvormingsprocessen en het selecteren van informatie. De taak is dus om óók het bewustzijn van de positieve aspecten te verhogen, en niet alleen het bewustzijn van de negatieve aspecten.”

– **Martijn van de Ridder**, expert op het gebied van informatiegestuurd werken, AI en analytics, Capgemini

“Het is van belang dat alternatieve technologieën ingebed worden in de maatschappij en dat er nagedacht wordt over de democratische kant ervan. Hoe kan het bestuurlijk goed geregeld worden? Als je alternatieven ontwikkelt die niet maatschappelijk ingebed zijn, loop je het risico dat het kan leiden tot extremistische content.”

– **Sander van der Waal**, leider van het Future Internet Lab, Waag

“In een aantal technologische ontwikkelingen zitten grote vraagstukken, zoals bij encryptie. Met het verzwakken van encryptie, verzwak je ook de vitale technische infrastructuur. Dat is echt een hele zorgelijke ontwikkeling.”

– **Sander van der Waal**, leider van het Future Internet Lab, Waag

Internationaal en Migratie

“Procedures en met name opvang zijn dominant in wat landen aantrekkelijk maakt voor asielzoekers (pullfactor). Zeker de jongere gelukszoekers trekken door Europa en zijn tijdelijk in verschillende landen.”

– **Aly van Berckel**, hoofd IND

“Het kost veel moeite om onder de aandacht te brengen dat maar een derde van wat de IND doet gaat over asiel. De rest is regulier: Brexit, studenten, kennismigratie, of naturalisatie. Er wordt continu geprobeerd om aandacht te richten op het brede verhaal. Dit krijgt in politiek en media minder een podium.”

– **Aly van Berckel**, hoofd IND

“Het is moeilijk om mensen met een status fatsoenlijk een woonplek te geven. Ook hier is het maatschappelijk debat gepolariseerd. In een ideale situatie wordt gezegd: iemand met een verblijfsstatus is net als ieder ander, dus heeft evenveel recht op een huis.”

– **Aly van Berckel**, hoofd IND

“De oplossing voor het asiel- en migratievraagstuk ligt in een Europees eenduidig en breed gedragen beleid. Daar zijn eerder door de Europese Commissie allerlei pogingen toe gedaan, maar tot nu toe is er concreet vrij weinig gebeurd, met name omdat landen geen overeenstemming konden bereiken over zaken zoals een verdelingsmechanisme voor vluchtelingen. De grote vraag is nu natuurlijk of het nieuwe migratiepact dat de EC heeft voorgesteld wél de oplossing gaat zijn.”

– **Andrea Vonkeman**, hoofd UNHCR Nederland

“Er moet gekeken worden naar andere manieren om grote stromen van vluchtelingen en migranten te managen. De meeste vluchtelingen (85%) worden opgevangen in de regio: er moet dan ook gezorgd worden voor de ondersteuning van die - vaak armere - landen, die meestal al hun eigen problemen hebben, door het versterken van hun asielsystemen maar ook om de lasten die opvang van grote aantallen vluchtelingen met zich mee brengt, te verlichten. Je moet daarbij niet alleen aan opschalen van humanitaire hulp of ontwikkelingshulp denken, maar ook laten zien dat je solidair bent met die landen. Anders zouden zij hun deuren wel eens kunnen sluiten. Dit kan bijvoorbeeld door grotere aantallen vluchtelingen over te nemen dan nu het geval is, middels hervestiging, veiligere, soepelere en snellere gezinsherenigingsprocedures, sponsorprogramma's en studiebeurzen voor vluchtelingen. Niet alleen door Nederland maar EU-wijd.”

– **Andrea Vonkeman**, hoofd UNHCR Nederland

Nationale veiligheid

“Heel veel van de kwetsbaarheden die ontstaan als gevolg van een probleem, worden misbruikt door zowel statelijke actoren als criminelen. Daar is een verwevenheid ontstaan. Waar vroeger alleen statelijke actoren geld en mogelijkheden hadden om aanvallen uit te voeren met grote impact, hebben nu ook ‘gewone’ criminelen de middelen om dat te doen.”

– **Dave Woutersen**, coördinator Unit Operatiën, NCSC

“We zien vergaande digitalisering. Door de coronacrisis vindt er op dit moment een versnelling plaats op dit gebied. Door deze toename kan de aandacht van kwaadwillenden (zowel statelijk als van groepen en individuen) toenemen.”

– **Martijn van de Ridder**, expert op het gebied van informatiegestuurd werken, AI en analytics, Capgemini

“De digitalisering – en het feit dat die eigenlijk in handen is van een klein aantal bedrijven – is van invloed op cybersecurity omdat het effect heeft op de veiligheid van informatie. We hebben informatie niet zelf in handen en hebben daarom geen invloed op hoe veilig het opgeslagen is. Als informatie op internet te vinden is, is het bijna niet te achterhalen waar die informatie vandaan gekomen is.”

– **Dave Woutersen**, coördinator Unit Operatiën, NCSC

“Het inrichten van veiligheidsprocessen [ten aanzien van digitale weerbaarheid] kost tijd en geld, maar op lange termijn is het onmisbaar. Niet iedereen ziet dit.”

– **Dave Woutersen**, coördinator Unit Operatiën, NCSC

Openbaar bestuur

“Vroeger stond de politie als het ware boven de burgers. Tegenwoordig zijn de politie en burgers veel meer op een gelijk niveau komen te staan. Burgers zijn mondiger geworden en de politie weet het lang niet altijd het beste. Vaak moet je het als politieagent juist hebben van tips van burgers die al langere tijd in een wijk wonen. Zij kunnen je vertellen bij wie of waar je moet zijn.”

– **Joël Feliz**, kerntrainer polarisatie, Politie Eenheid Noord-Nederland

“Ik maak me grote zorgen om een groep autochtone ‘Nederlandse Nederlanders’ met bovengemiddeld veel hardnekkige werkloosheid waarvan kinderen opgroeien zonder dat ze iemand kennen die werkt. Die groep is verweesd, ze zijn voortdurend boos op de ander. Ze hebben geen vertrouwen meer in het systeem. Niet in de overheid, niet in de instellingen die bedoeld zijn om mensen te ondersteunen. Er is een soort verlegenheid om over dit onderwerp te praten. Politici hebben het wel over de ‘boze burger’, maar dat is heel wat anders dan de oprechte aandacht die deze groepen nodig hebben.”

– **Ahmed Marcouch**, burgemeester van Arnhem

“Het van ‘buiten’ naar ‘binnen’ werken aan een gemeenschappelijke opgave klinkt voor de hand liggend maar de praktijk is weerbarstig. Toch slagen we er steeds beter in om goed te luisteren naar wat er ‘buiten’ speelt waarbij we steeds meer aandacht hebben voor de ‘kleinere’ gemeenten. Ook zij kampen met veelal dezelfde problemen al dan niet op kleinere schaal maar zij hebben ook een kleiner ambtelijk apparaat om die problemen aan te pakken. Een mooie ontwikkeling is ook de aandacht voor preventie en de bredere blik op mogelijke oplossingen. Hiermee doel ik niet alleen op de inzet van de klassieke instrumenten maar ook de toepassing van de gedragswetenschap kan het gewenste effect teweeg brengen.”

– **Esther Jägers**, accounthouder bij de Directie Veiligheid en Bestuur, Ministerie van Justitie en Veiligheid

“Er is steeds meer behoefte aan toezicht en handhaving in de veiligheidsketen, maar we hebben relatief weinig handhavers in Nederland. Dat vraagt nogal wat van allerlei diensten die hier actief in zijn. Niet onbelangrijk hierbij is de ontwikkeling dat toezicht ook in het digitale domein nodig zal zijn.”

– **Martijn Groot Nibbelink**, coördinator openbare orde en veiligheid, VNG

“Het is spannend hoe initiatieven, die uit het maatschappelijke domein komen, op lokaal niveau kunnen worden ingepast. De wijkgerichte functie van justitie en het sociaal domein kunnen een rol spelen om bijvoorbeeld onrust en (jeugd)criminaliteit op buurtniveau gezamenlijk aan te pakken; het is van groot belang dat dit bij elkaar gebracht wordt.”

– **Onno de Zwart**, algemeen directeur, Verwey-Jonker Instituut

Bronnen

Geïnterviewde experts

- Aly van Berckel** Hoofd Immigratie- en Naturalisatie-dienst
- Joël Feliz** Kerntreiner Polarisatie, Politie Eenheid Noord-Nederland
- Martijn Groot Nibbelink** Coördinator Openbare Orde en Veiligheid, VNG
- Esther Jägers** Coördinator Accounthouders, Directie Veiligheid en Bestuur, ministerie van Justitie en Veiligheid
- Ahmed Marcouch** Burgemeester, gemeente Arnhem
- Martijn van de Ridder** Consultant Business Intelligence, Big Data & Analytics, Capgemini
- Jacqueline van Stekelenburg** Hoogleraar Sociale verandering en conflict, Vrije Universiteit Amsterdam
- Pauline Valkenburg** Projectleider Ondernijning, Politie Eenheid Den Haag
- Andrea Vonkeman** Hoofd UNHCR Nederland
- Sander van der Waal** Hoofd Future Internet Lab, Waag
- Dave Woutersen** Coördinator Unit Operatiën, Nationaal Cyber Security Centrum
- Onno de Zwart** Algemeen directeur, Verwey-Jonker Instituut

Internetpagina's

- https://dashboards.cbs.nl/v2/dashboardimpact-monitor_hgkm
- <https://www.websitevoordepolitie.nl/coverstory-burgerparticipatie-leren-van-de-zaak-anne-faber>

Publicaties

- S. van der Aa, J. Claessen, R. Hofmann: *Speciale behoeften van slachtoffers van hate crime ten aanzien van het strafproces en de slachtofferhulp*. Maastricht: Maastricht University – Faculteit der Rechtsgeleerdheid 2020.
- Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken: *Secondary movements of asylum seekers in the EU*. Den Haag: ACVZ 2019.
- Algemene Bestuursdienst: *Werk aan Uitvoering Fase 1: Probleemanalyse*. Den Haag: ABD 2020.
- Algemene Bestuursdienst: *Werk aan Uitvoering Fase 2: Handelingsperspectieven en samenvatting analyse*. Den Haag: ABD 2020.
- Algemene Rekenkamer: *Politie ter plaatse*. Den Haag: Algemene Rekenkamer 2020.
- Autoriteit Persoonsgegevens: *Focus AP 2020-2023*. Den Haag: Autoriteit Persoonsgegevens 2019.
- J. de Beer: *Demografische toekomsten van Nederland geschetst*. Den Haag: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute 2020.
- M. Beerhuizen, T. Sipma, A. van der Laan: *Aard en omvang cyber- en gedigitaliseerde criminaliteit; cyber-crime onderzoeksagenda*. Den Haag: WODC 2020.
- P. Boekhoorn: *De aanpak van cybercrime door regionale eenheden van de politie: van intake van cybercrime naar opsporing en vervolging*. Den Haag: Politie & Wetenschap 2019.
- P. van Boheemen, G. Munnichs, E. Dujso: *Digitale dreigingen voor de democratie – Over technologie en desinformatie*. Den Haag: Rathenau Instituut 2020.

- P. van Boheemen, G. Munnichs, L. Kool, G. Diercks, J. Hamer, A. Vos: *Cyberweerbaar met nieuwe technologie – Kans en noodzaak van digitale innovatie*. Den Haag: Rathenau Instituut 2020.
- Bureau Financieel Toezicht: *Jaarverslag 2019*. Utrecht: BFT 2020.
- Bureau Halt: *Jaarverslag Halt 2019*. Utrecht: Bureau Halt 2020.
- M. Caldwell, J. Andrews, T. Tanay, L. Griffin: *AI enabled future crime*. Londen: Dawes Centre for Future Crime 2020.
- Capgemini: *Trends in Veiligheid 2020*. Utrecht: Capgemini 2020.
- Centraal Bureau voor de Statistiek: *Cybersecurity-monitor 2019*. Den Haag: CBS 2019.
- Centraal Bureau voor de Statistiek: *Veiligheidsmonitor 2019*. Den Haag: CBS 2020.
- Centraal Orgaan opvang asielzoekers: *Meerjarenstrategie COA 2020-2025*. Den Haag: COA 2020.
- Centre for Strategy & Evaluation Services: *Framing the Nature and Scale of Cyber Security Vulnerabilities within the Current Consumer Internet of Things (IoT) Landscape*. Kent: CSES 2020.
- Centrum tegen Kinderhandel en Mensenhandel: *Dader of slachtoffer? Criminele uitbuiting; verkenning onder Nederlandse scholen*. Den Haag: CKM 2020.
- Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid: *Nieuwe fenomenen in het uitgaansleven*. Arnhem: CVV 2020.
- Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid: *Recreatieparken: ondernijning*. Arnhem: CVV 2020.
- Clingendael Institute: *COVID-19: De geopolitieke gevolgen voor de EU*. Den Haag: Clingendael Institute 2020.
- Clingendael Institute: *Horizonscan Nationale Veiligheid 2020*. Den Haag: RIVM 2020.
- Clingendael Institute & The Hague Centre for Strategic Studies: *Strategic Monitor 2019-2020*. Den Haag: Clingendael Institute & HCSS 2020.

- College voor de Rechten van de Mens: *Jaarlijkse Rapportage Mensenrechten in Nederland 2019*. Utrecht: College voor de Rechten van de Mens 2020.
- M. Conway, R. Scrivens, L. Macnair: *Richt-Wing Extremists' Persistent Online Presence: History and Contemporary Trends*. Den Haag: International Centre for Counter-Terrorism 2019.
- Coördinatiecentrum tegen mensenhandel: *Mensenhandel in Nederland: het beeld van 2019*. Amersfoort: CoMensha 2020.
- European Asylum Support Office: *EASO Asylum Report 2020*. Valetta: EASO 2020.
- European Asylum Support Office: *EASO Special Report: Asylum Trends and COVID-19*. Valetta: EASO 2020.
- European Asylum Support Office: *EASO Special Report: Asylum Trends and COVID-19 – Issue 2*. Valetta: EASO 2020.
- European Commission: *New Pact on Migration and Asylum*. Brussel: European Commission 2020.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction & Europol: *EU Drug Markets – Impact of COVID-19*. Lissabon: EMCDDA 2020.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction & Europol: *EU Drug Markets Report 2019*. Lissabon: EMCDDA 2019.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction & Europol: *Methamphetamine in Europe: EMCDDA-Europol threat assessment*. Lissabon: EMCDDA 2019.
- European Parliament Think Tank: *Artificial Intelligence and Law Enforcement – Impact on Fundamental Rights*. Brussel: European Parliament 2020.
- European Parliament Think Tank: *The evolving consequences of the coronavirus 'infodemic'*. Brussel: European Parliament 2020.
- European Union Agency for Fundamental Rights: *What do rights mean in the EU? Wenen: EUFRA 2020*.

- Europol: *Beyond the pandemic – How COVID-19 will shape the serious and organized crime landscape in the EU*. Den Haag: Europol 2020.
- Europol: *Catching the virus: cybercrime, disinformation and the COVID-19 pandemic*. Den Haag: Europol 2020.
- Europol: *Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2020*. Den Haag: Europol 2020.
- Europol: *Pandemic profiteering: how criminals exploit the COVID-19 crisis*. Den Haag: Europol 2020.
- Expertisebureau Online Kindermisbruik: *Jaarverslag 2019*. Amsterdam: EOKM 2020.
- R. Foa, A. Klassen, D. Wenger, A. Rand, M. Slade: *Youth and Satisfaction with Democracy: Reversing the Democratic Disconnect?* Cambridge: Bennett Institute for Public Policy 2020.
- S. van 't Hoff-de Goede, R. van 't Kleij, S. van der Weijer, R. van de Leukfeldt: *Slachtofferschap cybercrime: risicoperceptie/cyberbewustzijn; cybercrime onderzoeksagenda*. Den Haag: De Haagse Hogeschool – Centre of Expertise Cybersecurity 2019.
- Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd & Inspectie Justitie en Veiligheid: *Kwetsbare kinderen onvoldoende beschermd*. Den Haag: Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd 2019.
- Inspectie Justitie en Veiligheid: *Jaarbericht 2019*. Den Haag: Inspectie JenV 2020.
- Inspectie der Rijksfinanciën: *Digitalisering als dwarsdoorsnijnd thema in de BMH – Brede maatschappelijke heroverweging*. Den Haag: Inspectie der Rijksfinanciën 2020.
- Inspectie der Rijksfinanciën: *Een betere overheid voor burgers en bedrijven – Brede maatschappelijke heroverweging*. Den Haag: Inspectie der Rijksfinanciën 2020.
- Inspectie der Rijksfinanciën: *Inclusieve samenleving – Brede maatschappelijke heroverweging*. Den Haag: Inspectie der Rijksfinanciën 2020.
- Inspectie der Rijksfinanciën: *Naar een wendbare migratieketen – Brede maatschappelijke heroverweging*. Den Haag: Inspectie der Rijksfinanciën 2020.
- Inspectie der Rijksfinanciën: *Speelbal of spelverdeler? Concurrentiekracht en nationale veiligheid in een open economie – Brede maatschappelijke heroverweging*. Den Haag: Inspectie der Rijksfinanciën 2020.
- Inspectie der Rijksfinanciën: *Veiligheid en veranderende machtsverhoudingen – Brede maatschappelijke heroverweging*. Den Haag: Inspectie der Rijksfinanciën 2020.
- International Organization for Migration: *World Migration Report 2020*. Geneve: IOM 2019.
- Kantar: *J&V Monitor*. Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid 2020.
- T. Kuppens, F. Gootjes, M. Boendermaker, E. Gordijn, T. Postmes: *Ongenoegen, migratie, gastvrijheid en maatschappelijke onrust*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen – Faculteit Gedrag & Maatschappijwetenschappen 2020.
- J. Kuppens, L. Klein Harreveld, J. van Esseveldt, H. Fewerda: *Evaluatie werking extra begeleiding en toezichtlocaties*. Arnhem: Bureau Beke 2019.
- J. van Lakerveld, J. de Zoete, J. Matthys, M. Akersboom: *Ik zal handhaven. Verkenning pluralisering van de politiefunctie*. Leiden: Universiteit Leiden – Platform Opleiding, Onderwijs en Organisatie 2019.
- Landelijk Informatie en Expertise Centrum: *Landelijk beeld van ondermijnende criminaliteit*. Den Haag: LIEC 2019.
- G. Lodder: *Evaluatie Wet modern migratiebeleid*. Leiden: Universiteit Leiden – Instituut voor Immigratierecht 2019.
- McAfee Labs: *2020 Threats Predictions Report*. San Jose: McAfee 2019.
- R. McNeil-Willson: *Framing in times of crisis: Responses to COVID-19 amongst Far Right movements and organisations*. Den Haag: International Centre for Counter-Terrorism 2020.
- R. Meijer, S. van den Braak, R. Choenni: *Criminaliteit en rechtshandhaving 2019*. Den Haag: WODC 2020.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst): *AIVD Jaarverslag 2019*. Den Haag: AIVD 2019.
- Ministerie van Defensie (Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst): *MIVD Jaarverslag 2019*. Den Haag: MIVD 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Dienst Justitiële Inrichtingen): *Forensische Zorg 2020*. Den Haag: DJI 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Dienst Justitiële Inrichtingen): *Gevangeniswezen 2020*. Den Haag: DJI 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Dienst Justitiële Inrichtingen): *Justitiële Jeugdinrichtingen 2020*. Den Haag: DJI 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Dienst Justitiële Inrichtingen): *TBS 2020*. Den Haag: DJI 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Dienst Justitiële Inrichtingen): *Vreemdelingenbewaring 2020*. Den Haag: DJI 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Directoraat-Generaal Rechtspleging en Rechtshandhaving): *Ontwikkelingen in de geregistreerde criminaliteit: Nationale en internationale trends*. Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Immigratie- en Naturalisatiedienst): *Migratieradar tweede tertaal 2020*. Den Haag: IND 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Immigratie- en Naturalisatiedienst): *Asieltrends 2020*. Den Haag: IND 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid): *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 52*. Den Haag: NCTV 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid): *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53*. Den Haag: NCTV 2020.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (Nationaal Cyber Security Centrum): *Cybersecuritybeeld Nederland*. Den Haag: NCSC 2020.
- Nationaal Comité 4 en 5 mei & Sociaal en Cultureel Planbureau: *De stand van vrijheid: vrijheid in Nederland 75 jaar na de bevrijding*. Amsterdam/Den Haag: Nationaal Comité 4 en 5 mei & SCP 2020.
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen: *Slachtoffermonitor mensenhandel 2015-2019*. Den Haag: Nationaal Rapporteur 2020.
- Openbaar Ministerie: *Jaarbericht 2019*. Den Haag: OM 2020.
- Organisation for Economic Cooperation and Development: *Main Science and Technology Indicators*. Parijs: OECD 2020.
- T. Peeters & H. Boutellier: *Een wereld in wijken te winnen: over de justitiële functie bij sociale achterstand*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut 2020.
- Politie Eenheid Amsterdam: *Trendbeeld 2020: Voorbij de cijfers*. Amsterdam: Nationale Politie, Eenheid Amsterdam, Dienst Regionale Informatie Organisatie 2020.
- PricewaterhouseCoopers: *Achieving safety and security in an age of disruption and distrust*. Londen: PWC 2019.
- Raad voor het Openbaar Bestuur: *Een sterkere rechtsstaat: verbinden en beschermen in een pluriforme samenleving*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur 2020.
- Raad voor het Openbaar Bestuur: *Het openbaar bestuur voorbij Corona. Reflecties op de impact van de Coronacrisis op het openbaar bestuur, de democratie en de rechtsstaat*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur 2020.
- Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming: *Spanning in detentie*. Den Haag: RSJ 2019.
- Schadefonds Geweldsmisdrijven: *Jaarverslag 2019*. Den Haag: Schadefonds Geweldsmisdrijven 2020.

- H. Schmeets & J. Exel: *Vertrouwen, maatschappelijk onbehagen en pessimisme*. Den Haag: CBS 2020.
- Slachtofferhulp Nederland: *Jaarverslag 2019*. Utrecht: Slachtofferhulp Nederland 2020.
- I. Smits, M. van der Laan, M. Ehrismann, D. van der Burg: *Onderzoek naar de gevolgen voor het politiewerk van de toegenomen mobiliteit en de veranderende criminaliteit*. Utrecht: Andersson Elffers Felix 2019.
- D. Snijders, S. Horsman, L. Kool, R. van Est: *Verantwoord virtueel – Bescherm consumenten in virtual reality*. Den Haag: Rathenau Instituut 2019.
- Sociaal en Cultureel Planbureau: *Continue onderzoek burgerperspectieven (COB) – 2020 (1)*. Den Haag: SCP 2020.
- Sociaal en Cultureel Planbureau: *Continue onderzoek burgerperspectieven (COB) – 2020 (2)*. Den Haag: SCP 2020.
- Sociaal en Cultureel Planbureau: *Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen*. Den Haag: SCP 2020.
- Sociaal en Cultureel Planbureau: *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: SCP 2020.
- Sociaal en Cultureel Planbureau: *Nederland papierenland: Syrische statushouders en hun ervaringen met participatiebeleid*. Den Haag: SCP 2020.
- Sociaal en Cultureel Planbureau: *Syrische statushouders op weg in Nederland: de ontwikkeling van hun positie en leefsituatie*. Den Haag: SCP 2020.
- Sociaal en Cultureel Planbureau: *Verwachte gevolgen van corona voor de opvattingen en houdingen van Nederlanders*. Den Haag: SCP 2020.
- Stichting Nidos: *Nidos 2019 Jaarverslag*. Utrecht: Stichting Nidos 2020.
- Stichting Toekomstbeeld der Techniek: *AI heeft geen stekker meer – Over ethiek in het ontwerpproces*. Den Haag: Stichting Toekomstbeeld der Techniek 2020.
- TechTegenCorona: *Verkiezingen maart 2021, desinformatie & COVID19*. Den Haag: TechTegenCorona 2020.
- Trendone: *Trend Radar Study 2020*. Hamburg: Trendone 2020.
- Trendone: *Trend Update – The effects of the corona crisis*. Hamburg: Trendone 2020.
- United Nations High Commissioner for Refugees: *Global Trends – Forced Displacement in 2019*. Geneve: UNHCR 2020.
- United Nations Office on Drugs and Crime: *World Drug Report 2020*. Wenen: UNODC 2020.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten: *Agenda Digitale Veiligheid 2020-2024*. Den Haag: VNG 2020.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten: *Verslag Werkgroep Sociale Impact van de Coronacrisis*. Den Haag: VNG 2020.
- Verisk Maplecroft: *Political Risk Outlook 2020*. Bath: Maplecroft 2020.
- W. van der Wagen, E. van 't Zand-Kurtovic, S. Matthijsse, T. Fischer, S. Keizer & N. Alberts: *Cyberdaders: uniek profiel, unieke aanpak?* Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam - Erasmus School of Law 2019.
- WODC: *Criminaliteit en veiligheid in mainports*. Den Haag: Boom Juridisch 2019.
- WODC: *Jeugdzorg onder druk*. Den Haag: Boom Juridisch 2019.
- WODC: *Onderzoek naar toegenomen mobiliteit en veranderingen in criminaliteit*. Den Haag: WODC 2019.
- WODC: *WODC-magazine nr. 3 – Recidive*. Den Haag: WODC 2020.
- WODC & CBS: *Integratie en vertrek van een recent cohort AMV's in Nederland (2014-2019)*. Den Haag: WODC 2020.
- WODC & Trimbos Instituut: *Nationale Drug Monitor – Jaarbericht 2020*. Den Haag: WODC 2020.
- WODC & Verwey-Jonker Instituut: *Vertrouwensverlies en wantrouwen in democratische rechtsstaat*. Den Haag: WODC 2020.
- World Economic Forum: *The Global Risk Report 2020*. Davos: World Economic Forum 2020.

Meer weten?

Verder praten over de maatschappelijke ontwikkelingen in Strategisch Omgevingsbeeld 2020 en hun relevantie voor bestuur, beleid en uitvoering?

Geïnteresseerd in een 'Omgevingsbeeld-op-maat' of een andere toepassing van Strategisch Omgevingsbeeld 2020?

De Centrale Eenheid Strategie biedt workshops aan op basis van dit Strategisch Omgevingsbeeld. Neem daarvoor contact op met ces@minjenv.nl.

Ook zijn op de website van het Strategisch Omgevingsbeeld per thema verdiepende analyses en samenvattingen van gebruikte bronnen te vinden:

